

Lada László

A kettészakadó magyar társadalom

Az átalakulás vesztesei és nyertesei csak egy dologban hasonlítottak egymásra: valamennyien nagyon kevés olyan használható tudással rendelkeztek, amellyel gyorsan tudtak volna alkalmazkodni megváltozott helyzetükhöz.

A tudás felhalmozódását a társadalomban a tőke akkumulációjához szokták hasonlítani. Az úgynevezett emberi erőforrások gazdasági hatása nálunk is szinte divatos közhelyként használt, elismert igazsággá vált. Hozzá szokták tenni még, hogy Magyarország legértékesebb és leginkább mobilizálható vagyona a szellemi vagyon, amely nyilvánvalóan a gazdaságban alkalmazható, konvertibilis tudást jelenti. Ennek további kibontakoztatása elsődrendű – ha nem a legfőbb – kitérés iránya lehet a lemaradással küszködő magyar gazdaságnak, már csak azért is, mert más források korlátozottan állnak a rendelkezésére.

E gondolatokkal szinte valamennyi „közgondolkodó” egyetért, gyakorlatra váltása mégis komoly nehézségekbe ütközik.

1968 – az új gazdasági mechanizmus gazdaságpolitikájának meghirdetése – óta e dilemma többféle megfogalmazásban újra és újra felbukkant. A rövid távú politikai és gazdasági érdekellentéteket – amelyek a társadalomnak, illetve a gazdaságnak nyújtandó prioritások előnyben részesítésében fogalmazhatók meg – a hetvenes évektől kezdve néhányszor már megkísérelték feloldani. Ilyen megfontolások jelen voltak a közművelődési, a könyvtári és a múzeumi törvénykezés, az egymást követő közoktatási reformok, majd az 1985-ös közoktatási törvény mögött is. E próbálkozások azonban csak részleges eredményeket hoztak, mivel a politikai szándékok nem találkoztak a gazdaság valóságos igényeivel. A döntően állami kézben levő gazdaság ugyanis nem igényelte a magasabb iskolai végzettségű s ezáltal értékesebb munkaerőt, hiszen a kényelmes keleti piacokra berendezkedve kvalifikálatlan – olcsó – munkaerővel is képes volt működni.

Ebben az időszakban az emberek közül csak kevesen érezték meg azt a veszélyt, amely alacsony iskolázottságukban rejtett, és amely a gazdasági érdekek túlsúlyba kerülése esetén őket teljesen kiszolgáltatott helyzetbe hozza. Ők voltak azok, akik az iskolarendszerű felnőttoktatás intézményes keretein belül megkísérelték pótolni lemaradásait. A felnőttoktatás intézményrendszer is reagált a változásokra. Az andragógiai szakma különböző műhelyekben kidolgozták azokat az intenzív oktatási-képzési formákat és tartalmakat, amelyek csökkentették a nappali és az esti oktatás közötti különbségeket. Azonban ezeket a törekvéseket nem támogatták sem a politika, sem a gazdaság oldaláról, s így eléggé visszhangtalanul elhaltak.

A gazdasági és a társadalmi válság elmélyülésével az emberek számára a tudás felhalmozása helyett a mindennapos megélhetési gondok jelentettek problémát. A „politikacsinálók” számára is sokdrangúvá vált az a korábbi elképzelés, hogy az általános műveltség és a magasán kvalifikált szakképzettség széles körűvé válásával alkalmassá tegyék az embereket arra, hogy a gazdasági érdekek szabad érvényesülése során kibontakozó munkanélküliséghez rugalmasabban és hatékonyabban tudjanak alkalmazkodni.

Magyarország a kilencvenes évek kezdetétől traumaszerűen élte át a különböző irányú társadalmi mobilitás újabb hullámain. Emberek százazrei váltak munkanélküliekké, illetőleg lettek tulajdonosokká. Az átalakulás vesztesei és nyertesei csak egy dologban hasonlítottak egymásra: valamennyien nagyon kevés olyan használható tudással rendelkeztek, amellyel gyorsan tudtak volna alkalmazkodni megváltozott helyzetükhöz.

Kettészakadó társadalom

Ez volt a társadalom és a felnőttoktatás számára az a nagy kihívás, amelynek csak nagyon kevesen tudtak megfelelni annak ellenére, hogy sorra felbukkantak a gyors eredménnyel kecsegtető átképző és továbbképző tanfolyamok, elsősorban Nyugatról átvett sikerorientált tematikákkal. Ez azonban az új helyzetbe került magyar társadalom elenyésző kisebbségének jelent reális kibontakozási lehetőséget. A többség számára a korábbi értékrendek felbomlása és a társadalmi kommunikáció új eszközeinek inadekvát léte egyfajta funkcionális analfabétizmust eredményezett. Ha mindezekhez hozzáadjuk, hogy 1990-ben a 15 éves és ennél idősebb népesség 20,7%-a nem rendelkezett befejezett 8. osztályos általános iskolai végzettséggel, és 1,2%-uk iskolába sem járt, megállapíthatjuk, hogy Magyarország lakossága *kettészakadt: a még mobilizálható tudással rendelkezőkre és a reménytelenül leszakadókra.*

A leszakadás esélyei nőnek a népesség további 35,6%-ánál is, minthogy legmagasabb iskolai végzettségük a befejezett 8. osztály, s más iskolai képesítéssel nem rendelkeznek.

Még pontosabban: 1990-ben az ország népességének 42,5%-a rendelkezett az általános iskolai végzettségnél magasabb – szakmunkási, középiskolai, illetve főiskolai – végzettséggel. Fontos képzettségi törésvonal húzódik itt is: a 42,5% és a másik 57,5% között.¹ És valóban: az úgynevezett munkaerő-piaci képzésbe (átképzésbe) bekapcsolódók döntő többsége középfokú vagy magasabb végzettségű. A Munkaügyi Minisztérium a Szakképzés Magyarországon – 1993 című összefoglaló jelentéséből kiderül, hogy a foglalkoztatáspolitikai eszközökkel érintett munkanélküliek 40% körüli hányada vesz részt az átképzésben. Ezen belül azoknak az aránya, akik csak alapfokú iskolai vég bizonyítvánnyal rendelkeznek nem éri el a 10%-ot.

A népesség folyamatos alulképztségének újratermelődését jelzi az, hogy 1991-ben a munkaerőpiacra belépő 157,7 ezer fiatal munkaerőből 12,4 ezernek nem volt 8. osztályos végzettsége, 41,7 ezernek csak 8. osztályos végzettsége volt mindenféle szakképzés nélkül, s 5,8 ezren rendelkeztek szakképzés nélküli középfokú végzettséggel.² A népesség alulképztsége – a munkaerőpiacról kiszorulóké is – ezért elsősorban az idősebb korosztályok körében halmozódik.

Felnőttoktatási tendenciák

A helyzet nehézségét tovább fokozza a 90-es években kibontakozó néhány további tendencia is:

– a mobilizálható tudás alapjaként szolgáló általános műveltséget továbbadni kívánó iskolarendszerű felnőttoktatás szerepválságba valamint tartalmi és

¹ MKM Statisztikai tájékoztató, 1993.

² KSH Statisztikai Évkönyv 1991.

intézményi válságba került: tananyaga, tankönyvei elavultak, intézményeinek száma csökkent, finanszírozása megoldatlan, sem a központi kormányzat, sem az önkormányzatok nem látják át feladatait, nem tudnak mit kezdeni vele, az úgynevezett munkaerő-piaci képzés intézményei elszigetelik magukat a hagyományos felnőttoktatástól;

- a munkanélküliek átképzésére felállított új intézmények éppen azokat a rétegeket nem tudják hatókörükbe vonni, amelyek alapképzettségük hiányosságai miatt a leghamarabb kerültek ki a munkahelyekről. Ráadásul az átképzések nem a teljes személyiségre ható, csak a szűk specializációra irányuló jellege miatt az erősödő funkcionális analfabetizmusnak is gerjesztői lettek;

- a piacon megjelenő nyereségérdekeltektől magánócégek a fizetőképes kereslet után mozogva csak nagyon szűk szakmai területet fednek le, és mindannyian a munkaerő-piaci képzés állami megrendeléseire várnak;

- a kibontakozó civil kezdeményezések (alapítványok, népfőiskolák, gazdakörök stb.) még nincsenek olyan helyzetben, hogy nagyobb tömegeket legyenek képesek bevonni az új tudás elsajátításának folyamatába;

- az általános művelődés korábbi intézményei (művelődési házak, TIT szervezetek stb.) hagyományos funkcióikat részben elhanyagolva szintén a munkaerő-piaci képzés irányába fordultak;

- a felsoroltakat tovább tetézi még az is, hogy nem alakult ki a képzők képzésével, folyamatos továbbképzésével foglalkozó intézményrendszer, ami a külföldi projektek adaptáció nélküli, kritikátlan átvételének egyik legfőbb oka.

Az állam igyekszik kivonulni a felnőttoktatásból, ami leginkább az iskolarendszerű felnőttoktatás elhanyagolásánál érhető tetten. Bár az 1992-93-as tanév adatai szerint még mindig 153 dolgozó általános iskolája és 376 dolgozó középiskolája működik (tagozatként, illetve önálló intézményként), s a dolgozók iskoláiban 77 928-an tanultak. Természetesen ezen intézmények többsége ma már a nappali képzésből kiszorult fiatalok iskolája. Ennek megfelelően a dolgozók iskoláiban kifejlődött az a pedagógiai és andragógiai praxis, létrejöttek azok a tanulásszervezési formák, összegyűltek azok a tapasztalatok, azaz kialakult az a speciális pedagógiai és andragógiai kultúra, amely lehetőséget teremt a két feladat szétválasztására, és ily módon létrejöhetnének a *közoktatás funkciózavarait kompenzáló „fiatalok iskolái”, illetve a tisztán andragógiai feladatokat ellátó „felnőttek iskolái”*. E folyamat kibontakozásához feltétlenül szükség van az állami szerepvállalásra.

Az állam a munkaügyi központokon, valamint a regionális munkerefejlesztő és képző központokon keresztül továbbra is a korábbi munkaerő-piaci elosztó szerepét végzi. Meglehetősen *rossz hatékonysággal*, és a munkavállalók szempontjából *utólagosan*. Az aktív állami munkaerő-piaci eszközök minél erőteljesebb alkalmazását pedig nagyon indokolná az a tény is, hogy a közoktatásban bevezetendő, a korai és többszöri szelekció (vizsgarendszer) intézményesítésével várhatóan tovább fog növekedni azok száma, akik iskolázásukat a felnőttoktatásban kénytelenek folytatni, befejezni.

A szakmacsoportos nappali képzés, az általános műveltséget közvetítő képzés szakképzésen belüli arányainak megnövekedése a közoktatás szakképzési ágában várhatóan *jelentős számú fiatal* esetében ugyancsak a *felnőttkorra helyezi* át a szakmai tudás elsajátításának idejét.

Válasz a kihívásra

Ebben a helyzetben feltétlenül szükségesnek látszik kiterjedt felnőttoktatási intézményrendszerek létrehozása, amelyek fő tevékenysége a munkaerő értékének (tudásának) folyamatos emelését célozná, a munkavállalókkal, munkaadókkal és az állammal folyamatosan egyeztetett preventív képzések és továbbképzések útján.

A feladatok elvégzéséhez széles körű társadalmi megegyezést kell létrehozni a korszerű tudás társadalmi értékének elismerésére.

Külön – részletes és folyamatos feltáró – vizsgálatokat kíván a leszakadó társadalmi rétegek helyzete. Elsősorban azok helyzetének követése fontos, akiket alulképzettségük miatt a munkaerőpiaci képzés (átképzés) sem képes elérni, s így nő az esélyük arra, hogy véglegesen „lecsúsznak”, leszakadnak a magyar társadalom gazdaságilag aktív és hatékony tömbjéről, teljesen perspektívátlaná válnak még utódaik sorsát tekintve is. Képezhetlenségükkel erős indítékot adnak az *Andorka Rudolf*³ által kétharmad-egyharmad, esetleg az egyharmad-kétharmad típusúnak definiált társadalom kialakulásához vagy (már) tartósításához. A képző intézmények szerepeinek újragondolása, a képzési tartalmak korszerűsítése, a leszakadók helyzetének javításához eszközök, módszerek keresése és a folyamatos feltáró vizsgálat megszervezése, működtetése feltétlenül állami feladat, amely akkor valósítható meg hatékonyan, ha az kormányprogram szintjére emelkedik. E programnak a feladata a veszélyeztetett rétegek leszakadásának megelőzése, megakadályozása. A program szerves része kell legyen a felnőttoktatást is magába foglaló átfogó oktatási program.

³ *Andorka Rudolf* ezzel a kifejezéssel azt a társadalmat írja le, amelyben az aktív korú népességnek csak a kétharmada végez munkát, s a népesség egyharmada teljesen leszakad, a kétharmad eltartottjaként él.